

РЯБЧЕНКО Ю. Ю.,доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права та процесу
(Університет державної фіскальної служби України)

УДК 347.921

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-1.35>**РОЛЬ СУДУ В ДОКАЗОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ
ЗМАГАЛЬНОМУ ЦИВІЛЬНОМУ СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ**

У статті розкрито роль суду в доказовій діяльності в сучасному змагальному цивільному судовому процесі з урахуванням актуальних змін у цивільному процесуальному законодавстві. Елементами, складовими частинами, тобто статичною характеристикою процесу судового пізнання визначено суб'єкти й об'єкт доказування та його зміст (наведення і надання доказів, визначення предмета доказування, дослідження й оцінки доказів, формування правових висновків у судовому рішенні). Суб'єктами доказування на всіх трьох стадіях процесу доказування визначено суд і осіб, які беруть участь у справі. І хоча обов'язок з надання доказів покладається процесуальними нормами на сторони й інших учасників судового процесу, він покладається процесуальним законом і на суд. Суд має розглядатись як невід'ємний учасник доказової діяльності. Обґрунтовано, що доказування може бути представлене як послідовне ухвалення суддею свідомо-вольових рішень відповідно до вимог процесуального законодавства. Визначено, що доказова діяльність суду ґрунтується на його позитивній юридичній відповідальності, має цілеспрямований характер і зумовлює наявність у суду правової позиції щодо конкретного процесуального питання. Доказова діяльність суду може бути умовно поділена на ту, яка має об'єктивний вимір, і ту, яка має суб'єктивний вимір. Перша охоплює зовнішнє вираження доказової процесуальної діяльності суду. Друга являє собою розумову діяльність судді. Зокрема, процесуальне рішення суду з питань, що виникають у процесі доказування, є суб'єктивним аспектом, а оформлення такого рішення (ухвала) – об'єктивним. Доведено збереження актуальності концепцію В.Ю. Мамницького про виділення стосовно суду інструктивних, вказівних і забезпечувальних повноважень. Обговорювані зміни до Цивільного процесуального кодексу України зумовили розширення забезпечувальних повноважень, зокрема в частині наділення суду повноваженнями щодо збирання доказів із власної ініціативи в разі сумніву в добросовісності поведінки учасників справи щодо доказів.

Ключові слова: суд, доказова діяльність, принцип змагальності, цивільний процес, судовий процес.

Riabchenko Yu. Yu. The role of the court in evidence in today's competitive civil litigation

The article reveals the role of the court in evidence in today's competitive civil litigation, taking into account current changes in civil procedural law. Elements, components, that is, a static characteristic of the process of judicial cognition defines the subjects and object of evidence and its content (presentation and presentation of evidence, determination of the subject of evidence, research and evaluation of evidence, the formation of legal conclusions in a court decision). The subjects of evidence in all three stages of the process of proof are the court and the persons

involved in the case. Although the burden of proof rests with the procedural rules on the parties and other parties to the trial, it also imposes procedural law on the court. The court must be regarded as an integral participant in the evidentiary activity. It is substantiated that the evidence can be presented as a consistent decision by a judge of willful decisions in accordance with the requirements of the procedural legislation. It is determined that the evidentiary activity of the court is based on its positive legal responsibility, has a purposeful character and causes the court to have a legal position on a specific procedural issue. The evidentiary activity of the court may be conditionally divided into one that has an objective dimension and one that has a subjective dimension. The first involves the external expression of the evidentiary procedural activity of the court. The second is the mental activity of the judge. In particular, the procedural decision of the court on issues arising in the course of evidence is a subjective aspect, and the formulation of such a decision (decision) is objective. The concept of V.Y. Mamnitsky on the allocation of instructive, instructive and protective powers to the court. The discussed amendments to the Civil Procedure Code of Ukraine have led to an extension of the powers of secrecy, in particular with regard to empowering the court to collect evidence on its own initiative in case of doubt about the integrity of the participants in the case regarding the evidence.

Key words: court, evidentiary activity, principle of competitiveness, civil process, litigation.

Вступ. Істотні зміни, внесені до актуального процесуального законодавства, зумовлюють необхідність перегляду існуючих наукових позицій щодо повноважень суду в сучасному змагальному цивільному судовому процесі. Такими змінами є запровадження повноважень суду щодо: самостійного збирання доказів у випадках, визначених процесуальним законом (ч. 2 ст. 13 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 р. № 1618–IV (далі – ЦПК України) [1]; керівництва перебігом судового процесу (п. 1 ч. 5 ст. 12 ЦПК України); запобігання зловживанню учасниками процесу їхніми права та вжиття заходів щодо виконання ними їхніх обов’язків (п. 5 ч. 5 ст. 12 ЦПК України). Зазначені положення не були належно висвітлені на сторінках наукової літератури, попри певні зміни, що вносяться через них до змісту таких усталених доктринальних принципів цивільного процесуального права, як змагальність і диспозитивність. Отже, актуальною є проблематика відповідного оновлення змісту наведених принципів, насамперед принципу змагальності, що відображає сучасну модель судового процесу.

Проблематика оновленого змісту принципу змагальності відображена переважно на рівні окремих наукових публікацій у фахових юридичних виданнях. Необхідно вказати на публікації таких дослідників, як Ю.А. Турлова (дотримання зазначеного принципу прокурором, 2018 р.), І.В. Пасайлюк (змагальність сторін як основний принцип цивільного судочинства, 2018 р.), Е.Г. Ханаєва (загальне поняття принципу змагальності в цивільному процесуальному праві, 2019 р.). Безпосередньо досліджувана проблематика розглянута в роботах О.В. Колісник [2], В.Ю. Мамницького [3]. Не применшуючи значення наукових здобутків вказаних учених, необхідно зазначити доцільність їх оновлення з огляду на згадані законодавчі зміни.

Постановка завдання. Мета статті – розкрити роль суду в доказовій діяльності в сучасному змагальному цивільному судовому процесі з урахуванням актуальних змін у цивільному процесуальному законодавстві.

Результати дослідження. Попри те, що термін «правосуддя» часто вживається в законодавстві, судовій практиці та літературі, складно знайти єдине розуміння його сутності в цивільних справах. Так, правосуддя визначається через діяльність державних органів щодо розгляду спорів про право, яка здійснюється особливим органом держави – судом. У більш розгорнутих визначеннях автори підкреслюють мету такої діяльності, її правозастосовний

характер, особливу форму здійснення, категорії справ, що розглядаються, можливість застосування заходів державного примусу [4, с. 17].

Сутність правосуддя пов'язується з: наявністю спеціальної процесуальної форми; державно-управлінським характером діяльності; призначенням для захисту суб'єктивних прав тощо. Висвітлюючи специфіку діяльності зі здійснення правосуддя, А.Ф. Изваріна визначає її як специфічний напрям реалізації державної влади, що відрізняється від інших функцій правозастосовних і правоохоронних органів тим, що являє собою найбільш широкозастосовану форму реалізації судової влади, становить найвищий рівень захисту прав, свобод і законних інтересів громадянина та людини, і здійснюється шляхом точного дотримання порядку та норм судочинства, продиктованих законом [4, с. 17; 5, с. 20].

В.В. Комаров, не заперечуючи проти таких визначень і ознак, водночас вказує на їхню неповноту та недостатнє відображення правової природи правосуддя. Поняття «правосуддя», на його думку, має інтерпретуватися в єдності із судовою владою. Виходячи із цього та необхідності концентрації судової влади, правосуддя – це форма реалізації судової влади. Судова влада як влада державна, окрім як у правосудді, втілюватися не може і не повинна. Характерними рисами судової влади, які відображаються у правосудді, є винятковість (генетична ознака правосуддя, яка відокремлює судову владу від законодавчої та виконавчої) та повнота (функціональна ознака правосуддя, яка визначає сферу реалізації судової влади). Зміст судової влади (предметна ознака правосуддя) полягає у визначенні виду й обсягу прав і юридичних обов'язків суб'єктів [4, с. 18; 6; 7, с. 22–27]. Отже, зміст правосуддя характеризується тільки в нерозривному зв'язку з категорією судової влади. Властивості та специфіка правосуддя значною мірою зумовлюються властивостями та специфікою судової влади, оскільки правосуддя розглядається лише як форма її реалізації.

На зв'язок правосуддя та судової влади звернув увагу і Є.В. Богданов, який також зазначає, що правосуддя – це форма здійснення судової влади. Учений виділяє три групи ознак, які його характеризують: організаційно-правові, правозастосовні та процесуальні. Як організаційно-правова форма здійснення судової влади правосуддя на підставі права імперативно-диспозитивним шляхом забезпечує упорядкування суспільних відносин. В основі правосуддя як правозастосовної діяльності лежить категорія справедливості, що втілюється трьома складовими частинами судового рішення: обґрунтованістю, законністю та призначенням справедливих заходів юридичної відповідальності. Правосуддя відбувається у процесуальному порядку, що включає в себе стадію дослідження фактичних обставин судової справи, стадію їх правової оцінки та стадію ухвалення судового акта застосування норми матеріального права. Як єдину форму здійснення судової влади правосуддя характеризують три елементи: суд, що одноособово чи колегіально здійснює правосуддя; дії, що вчинюються судом; наслідки, які спричиняють ці дії [4, с. 17; 8, с. 4, 9, 14]. Позиція Є.В. Богданова не суперечить думці В.В. Комарова, доповнює предметну ознаку правосуддя.

Відмінність судової влади від інших гілок державної влади визначається саме наділенням судової влади функцією здійснення правосуддя [9, с. 860]. Цінність цієї позиції в тому, що вона висвітлює самостійне значення правосуддя як особливої функції державної влади, що покладається на суб'єктів здійснення судової влади. А тому тільки системне сприйняття наведених вище наукових позицій дає повне уявлення про сутність правосуддя. Водночас варто визнати слушною характеристику сучасного призначення правосуддя, яку пропонує С.В. Васильєв. Правосуддя розглядається як засіб виконання державою внутрішньої функції охорони правопорядку та суб'єктивних приватних прав шляхом вирішення судом індивідуальних справ [10, с. 10].

З огляду на положення ч. 1 ст. 124 Конституції України щодо визнання суду єдиним суб'єктом здійснення правосуддя, характеристика доказування як складової частини правосуддя передбачає визначення ролі суду в ньому. Це, у свою чергу, передбачає визначеність у змісті поняття доказування.

Необхідно погодитись із позицією, висловленою О.О. Грабовською, про те, що сьогодні не існує єдиної думки щодо змісту поняття доказування в цивільному судочинстві. Так, деякі

процесуалісти розкривають поняття «доказування», виходячи зі специфіки регулювання сфери доказування, встановлення фактів і обставин цивільним процесуальним законодавством, зокрема: 1) цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін (ч. 1 ст. 10 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 р. № 1618–IV, у редакції з 18.03.2004 р. до 15 грудня 2017 р. (далі – ЦПК України в ред. до 15 грудня 2017 р.) [11]); обов'язки доказування та подання доказів покладаються не на суд, а на сторони й інших осіб, які беруть участь у справі або учасників справи (ст. 60 ЦПК України в ред. до 15 грудня 2017 р., п. 4 ч. 2 ст. 43, ст. 81 ЦПК України), а суд лише сприяє їм у випадках, коли щодо отримання доказів є складнощі, зокрема, шляхом витребування доказів (ст. 137 ЦПК України в ред. до 15 грудня 2017 р., ст. 84 ЦПК України); 2) відсутність змагальності у справах окремого та наказного проваджень – винятки із загального правила про змагальність цивільного процесу; 3) лексичне значення поняття «доказувати» як «підтверджувати істинність, правильність чого-небудь фактами, незаперечними доводами». Вони обґрунтовано не включають суд до кола суб'єктів доказування, адже суд нічого не підтверджує, не доводить, його завдання – встановити на підставі доказаного та доведеного сторонами, іншими учасниками справи, факти й обставини, ухвалити законне й обґрунтоване рішення, таким способом захистити права, свободи й інтереси.

Прихильники ж включення суду до суб'єктів доказування ґрунтують свої висновки на: традиціях, які зумовлені регулюванням даної сфери цивільної процесуальної діяльності протягом багатьох десятиріч: і ЦПК Української Радянської Соціалістичної Республіки 1924 р. та 1929 р., і ЦПК України 1963 р. до внесення змін містили положення, відповідно до яких суд не обмежувався доказами, наданими сторонами, та за власною ініціативою збирав необхідний матеріал, оскільки зобов'язаний був установити об'єктивну істину; сприйнятті поняття «доказування» як всеохоплюючого явища, такого, що включає весь спектр процесуальних дій, спрямованих на встановлення фактів і обставин, і тих, що здійснюються судом (витребування, забезпечення, дослідження, оцінка доказів тощо), і тих, що здійснюються сторонами й іншими учасниками справи чи особами, які беруть участь у справі (подання доказів, внесення клопотань про витребування доказів, участь у дослідженні доказів тощо) [12, с. 79–80]. Водночас сама дослідниця підтримує першу групу процесуалістів, визнаючи її обґрунтованою з огляду на те, що суд нічого не підтверджує, не доводить, його завдання – встановити на підставі доказаного та доведеного сторонами, іншими учасниками справи, факти й обставини, ухвалити законне й обґрунтоване рішення, таким способом захистити права, свободи й інтереси [12, с. 80].

Із цієї проблематики висловлює свою позицію В.І. Тертишніков, наголошуючи, що тягар доказування покладається на сторони, а тому саме вони є основними учасниками доказової діяльності. Однак у сучасному судочинстві суд не є і не може бути пасивним учасником у всякій, зокрема й доказовій, діяльності. Він не лише сприяє сторонам у їхній доказовій діяльності, а і є суб'єктом цієї діяльності під час надання й збирання доказів. Він приймає, збирає та попередньо їх оцінює з погляду їхньої належності та допустимості, бере участь і в розкритті доказів, у дослідженні доказів, здійснює підсумкову оцінку доказів.

Елементами, складовими частинами, тобто статичною характеристикою процесу судового пізнання, є суб'єкти й об'єкт доказування та його зміст (наведення і надання доказів, визначення предмета доказування, дослідження й оцінки доказів, формування правових висновків у судовому рішенні). Суб'єктами доказування на всіх трьох стадіях процесу доказування є суд і особи, які беруть участь у справі. І хоча обов'язок із надання доказів покладається процесуальними нормами на сторони й інших осіб, які беруть участь у справі (ст. 60 ЦПК України в ред. до 15 грудня 2017 р.), він покладається процесуальним законом і на суд (ст. ст. 10, 91, 130, 132 ЦПК України в ред. до 15 грудня 2017 р.).

З іншого боку, хоча як суб'єкт оцінки доказів процесуальним законом визначений суд (ст. ст. 58, 59, 212 ЦПК України в ред. до 15 грудня 2017 р.), але оскільки в дослідженні доказів беруть участь і особи, які беруть участь у справі, то в них теж формується певне ставлення до доказів у справі, що вони висловлюють, наприклад, у судових дебатах. Інша річ, що правові наслідки оцінки доказів судом і особами, які беруть участь у справі, різні.

Отже, доказуванням є діяльність суду й осіб, які беруть участь у справі, зі збирання, дослідження й оцінки доказів, спрямована на встановлення об'єктивної істини у справі, тобто дійсних прав і обов'язків учасників матеріальних правовідносин. Об'єктивна істина в цивільному судочинстві виступає і як мета процесу, і як вимога до процесу, і як стандарт правосуддя. Тому становище суду в доказовій діяльності й у позовному провадженні не може бути пасивним, як інколи стверджують у наукових працях із цивільного судочинства деякі вчені [4, с. 366].

В.І. Тертишніков наводить позицію В.В. Комарова: від відносної пасивності суду в доказовій діяльності відмовляються і в тих правових системах, яким вона була притаманною. Як слушно зазначив професор В.В. Комаров, реформи лорда Вульфа в Англії зробили серйозний прорив у змагальній системі цивільного судочинства і закріпили принцип судового керування процесом [4, с. 366; 13].

У сучасному судовому процесі не існує «чистої» змагальності. Крім того, не можна не погодитись із позиціями В.І. Тертишнікова та В.В. Комарова стосовно тісного взаємозв'язку діяльності суду й учасників процесу з метою встановлення обставин справи та їх оцінки. У разі охоплення терміном «доказування» діяльності тільки учасників процесу залишається питання, як іменувати відповідну діяльність суду, зокрема щодо збирання, дослідження й оцінки доказів. Виходячи з наведеного, необхідно погодитись із висловленим В.І. Тертишніковим і В.В. Комаровим широким розумінням терміна «доказування», що включає в себе діяльність як суду, так і учасників судового процесу.

Насамкінець, висновок щодо активної ролі суду в доказуванні впливає з актуальної практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Зокрема, у рішеннях “Krcmář та інші проти Чеської Республіки», «Immeбель Груп Коссер проти Франції» ЄСПЛ наголосив, що право на змагальні провадження повинно надаватись у задовільних умовах: сторона у справі повинна мати можливість ознайомитись із доказами в суді, коментувати їх наявність, зміст і достовірність у належній формі у встановлений час [14; 15; 16]. У справі Івон проти Франції вказано на необхідність забезпечення стороні можливості, за необхідності, отримати відкладення справи [16; 17]. Отже, суд має створювати сприятливі умови для виконання особами свого тягаря доказування. За таких обставин доказування постає неодмінною складовою частиною здійснення правосуддя.

Визначаючи межі доказової діяльності суду як суб'єкта здійснення правосуддя, можна зазначити, що вони визначаються сферою виникнення цивільних процесуальних правовідносин, що врегульовуються Цивільним процесуальним кодексом України від 18 березня 2004 р. № 1618–IV [11]. Такий висновок напрошується з огляду на нормативно врегульоване призначення ЦПК України: визначення юрисдикції та повноважень загальних судів щодо цивільних спорів, встановлення порядку здійснення цивільного судочинства (ст. 1 ЦПК України). Утім, сьогодні немає єдиних позицій щодо правової природи окремих проваджень і процедур, передбачених ЦПК України, зокрема, чи слід розглядати діяльність суду в їхніх межах як здійснення правосуддя. Зазначене стосується: наказного провадження (р. 2 ЦПК України); проваджень і процедур щодо вирішення окремих процесуальних питань (р. р. 6–10 ЦПК України) [18, с. 157–160]. Відсутні поширені наукові позиції й стосовно характеристики окремого провадження (р. 4 ЦПК України) як правосудного, усталеною може вважатись лише позиція щодо його безспірного характеру [4, с. 638–640; 19, с. 311]. Логічним наслідком є постановка питання – чи може розглядатись доказування в межах зазначених проваджень і процедур як складова частина правосуддя?

Не вбачається потреби у вирішенні цих питань у межах цього дослідження. Положення р. 1 ЦПК України поширюються на всі зазначені провадження та процедури. Тому правосудні засади діяльності суду характерні й для них. За результатами подальших досліджень цей висновок може бути уточнений. Нині ж доцільно предметом дослідження визначити доказування (у частині, що здійснюється судом) у позовному провадженні.

Тематика складових частин правосуддя, а отже, і дихотомія складових частин правосуддя на об'єктивні та суб'єктивні, не привернула сьогодні поширеної уваги у вітчизняній

юридичній доктрині. Напрацювання окремих авторів ближнього зарубіжжя (С.С. Алексєєва, М.В. Вітрука, В.М. Жуйкова, В.М. Савицького й інших) не дають достатнього підґрунтя для формулювання авторського погляду на цю проблематику. Тому необхідно звернутись до напрацювань у сфері філософії права, а також дотичних галузей науки.

Поняття об'єктивного є одним із центральних у філософії. Об'єктивний – такий, що стосується об'єкта; предметний, речовий, реальний, фактичний, який не є тільки думкою, не залежить і абстрагується від суб'єкта, від суб'єктивної думки, природи й інтересів суб'єкта; має значення для будь-кого, хто пізнає, загальнозначущий [20, с. 314]. Суб'єктивністю охоплюється все те, що стосується суб'єкта (усього його психологічного стану) і більш-менш збігається з його поглядами, інтересами, смаками тощо; залежність від суб'єкта (протилежність – об'єктивність). У Г. Гегеля і С. К'єркегора нескінченна суб'єктивність є ознакою самостійності духовного життя [20, с. 441]. Зазначені філософські позиції відображено й у галузевих науках.

У конфліктології вирізняють об'єктивну та суб'єктивну складові частини конфлікту. До об'єктивних складових частин відносять учасників, об'єкт і предмет конфлікту, проблему, інцидент, умови його перебігу (соціально-психологічне середовище). Суб'єктивними (психологічними) складовими частинами конфлікту вважають мотиви, потреби, цілі, позиції, інтереси та цінності його учасників. Предмет конфлікту як об'єктивно наявна чи уявна проблема є основою конфлікту [21].

Венеціанська комісія виділяє суб'єктивні й об'єктивні умови настання відповідальності судді за ухвалення незаконних рішень, вироків, ухвал і наказів. Об'єктивні умови охоплюють послідовність дій, якої зазвичай дотримується суддя або його колеги під час розгляду таких справ. Суб'єктивні умови охоплюють існування вагової особистої причини для таких дій [22]. Із подібних позицій виходить і ЄСПЛ. Зокрема, у контексті визначення критеріїв неупередженості судді зазначається наявність суб'єктивних і об'єктивних критеріїв. Зокрема, застосовується суб'єктивний тест, що вивчає персональні переконання і поведінку конкретного судді з метою визначення, чи існувало неупереджене або суб'єктивне ставлення судді в конкретній справі; відповідно до об'єктивного тесту визначається, чи суд, а також, серед іншого, його структура, забезпечили відповідні гарантії для унеможливлення легітимних сумнівів стосовно його неупередженості [16; 23]. Отже, у контексті дослідження можна виходити зі сприйняття «об'єктивного» як вираженої зовні процесуальної діяльності судді, а «суб'єктивного» – як внутрішніх нервових процесів судді під час здійснення доказування.

В.І. Тертишніков виділяє завдання, що виконуються судом у доказуванні під час здійснення правосуддя. Ними є: сприяння сторонам у доказовій діяльності; безпосереднє здійснення доказової діяльності (прийняття, збір, попередня оцінка доказів щодо їхньої належності та допустимості, розкриття доказів, дослідження доказів, підсумкова оцінка доказів). Конкретним прикладом збирання доказів судом можна вважати судові доручення (ст. 132 ЦПК України в ред. до 15 грудня 2017 р.) [4, с. 366]. Попри внесення істотних змін до цивільного процесуального законодавства, зазначені положення зберігають актуальність дотепер.

Отже, доказова діяльність суду може бути умовно поділена на ту, яка має об'єктивний вимір, і ту, яка має суб'єктивний вимір. Перша охоплює зовнішнє вираження доказової процесуальної діяльності суду. Друга являє собою розумову діяльність судді.

Перш ніж розглядати окремо суб'єктивний і об'єктивний виміри, необхідно розмежувати їхній зміст, оскільки вони мають тісний взаємозв'язок, а в окремих категоріях цивільного процесуального права – нерозривно поєднуються. Наприклад, судові рішення розглядається як волевиявлення органу державної влади – суду – щодо застосування норм права з метою захисту або забезпечення захисту прав, свобод, законних інтересів, здійснюване у встановленій процесуальним законом формі та порядку і забезпечене державною силою [24, с. 408]. Зазначене волевиявлення можна розглядати як суб'єктивний аспект, а оформлення цього рішення у вигляді процесуального документа – як об'єктивний аспект.

Судова реформа 1864 р. в Російській імперії призвела до утворення змагального судового процесу. Є.В. Васьковський зазначав, що суд не має права вірити сторонам на слово.

Він не може задовольнити позовну вимогу на тій підставі, що вважає позивача чесною людиною, нездатною пред'явити неправомірну вимогу, але водночас не може відмовити в позові, керуючись тим, що заперечення відповідача заслуговують, з огляду на його моральні якості, повної довіри. Суд бере до уваги заяви і твердження сторін лише тією мірою, якою встановлена їхня істинність [25, с. 58–59; 26, с. 350–351]. Крім того, науковець уважав, що завдання судді під час вирішення кожної справи полягає, по-перше, у встановленні наявності абсолютних припущень процесу, без яких він не має права розпочати розгляд справи по суті; по-друге, у перевірці правомірності вимог позивача. Для перевірки правомірності позову суду потрібно встановити, по-перше, фактичні обставини справи, на яких позивач ґрунтує свою вимогу; по-друге, юридичні норми, під які ці обставини підходять. Але іноді цього недостатньо і, крім юридичних норм, суду доводиться брати до уваги ще й інші положення загального характеру, які не є юридичними нормами, а слугують безпосередньо зв'язком між ними і фактичними обставинами у справі [25, с. 58–59; 26, с. 362–363].

В.Ю. Мамницький наводить три групи повноважень суду в сучасному змагальному процесі стосовно доказування: інструктивні, вказівні та забезпечувальні. Інструктивні повноваження суду – це така група повноважень, відповідно до яких суд роз'яснює, зокрема, сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, їхні права й обов'язки з надання доказового матеріалу з метою встановлення фактів, на які вони посилаються як на підставу своїх вимог чи заперечень, роз'яснює наслідки здійснення або нездійснення певних процесуальних дій, наслідки надання або ненадання певних доказів, роз'яснює, якими доказами може бути встановлено той чи інший факт, роз'яснює право оскарження рішень суду й інше (ст. ст. 10, 167, 218 ЦПК України в ред. до 15 грудня 2017 р.). Відповідно до вказівних повноважень суд може і зобов'язаний звернути увагу сторін і осіб, які беруть участь у справі, на необхідність довести той чи інший факт, який має значення для справи та на який особа посилалась як на підставу своїх вимог чи заперечень, надати додаткові матеріали, усунути прогалини в доказовому матеріалі з метою встановлення певних фактів за недостатності для цього доказів, усунути недоліки позовної заяви (ст. ст. 10, 60, 121 ЦПК України в ред. до 15 грудня 2017 р.). У разі надання доказів, які не мають значення для справи, суд зобов'язаний на це вказати з метою дотримання правил належності доказів (ст. 58 ЦПК України в ред. до 15 грудня 2017 р.). Забезпечувальні повноваження суду в доказовій діяльності спрямовані на визначення кола учасників процесу (ст. 130 ЦПК України в ред. до 15 грудня 2017 р.), насамперед осіб, які беруть участь у справі, застосування заходів щодо своєчасного повідомлення їх про час і місце судового розгляду (ст. ст. 74, 75 ЦПК України в ред. до 15 грудня 2017 р.), забезпечення доказів (ст. 133 ЦПК України в ред. до 15 грудня 2017 р.), надання судових доручень щодо збирання доказів (ст. 132 ЦПК України в ред. до 15 грудня 2017 р.), забезпечення позову (ст. 151 ЦПК України в ред. до 15 грудня 2017 р.), вирішення клопотань осіб, які беруть участь у справі, із витребування доказів (ст. 137 ЦПК України в ред. до 15 грудня 2017 р.), призначення експертизи. Варто зазначити, що реалізувати забезпечувальні повноваження, крім визначення кола учасників процесу та повідомлення їх про час і місце розгляду справи, суд може виключно за клопотанням сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. Таке положення законодавства зумовлено позбавленням суду права збирати докази за своєю ініціативою. Учений погоджується із Д.Д. Луспеником, який зазначає необхідність знайти «золоту середину» між (як прийнято вважати, конкуруючими) засадами процесу – диспозитивністю, змагальністю, процесуальною рівністю сторін, з одного боку, і процесуальною активністю суду – з іншого [3, с. 203–204]. Ця «золота середина», яка може бути належною гарантією забезпечення права заінтересованих осіб на правосуддя, права на справедливий судовий розгляд, полягає не в обмеженні права сторін, які беруть участь у справі, надавати докази та бути активним захисником своїх прав, свобод та інтересів у суді, а в розширенні забезпечувальних повноважень суду [3, с. 205; 27, с. 17].

Крім того, В.Ю. Мамницький наводить основні загальні правила сучасної вітчизняної змагальності, яка покладена в основу сучасної моделі цивільного судочинства, в Україні щодо справ позовного провадження: докази подаються сторонами й іншими особами, які беруть

участь у справі, а також можуть бути витребувані судом, але не інакше, як за їхнім клопотаннями; суд позбавлений права за своєю ініціативою збирати докази у справі; суд не може обмежувати матеріальні та процесуальні права сторін; рішення у справі ухвалюється на підставі наданих сторонами доказів, а також за клопотанням осіб, які беруть участь у справі. В основу судового рішення можуть бути покладені факти, які не потребують доказування (визнані, преюдиціальні, презюмовані, загальновідомі); суд не може вийти за межі заявлених позовних вимог [3, с. 202].

Із часу здійснення вказаного дослідження до цивільного процесуального законодавства було внесено істотні зміни. У зв'язку із цим наявна зміна й окремих повноважень суду. Зокрема, привертає увагу повноваження суду щодо збирання доказів із власної ініціативи, зокрема, коли він має сумніви в добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів (ч. 7 ст. 81 ЦПК України). Зазначаючи істотний характер зазначеної новели в аспекті принципу змагальності, необхідно зауважити таке. По-перше, метою цієї новели можна вважати розширення можливостей суду щодо забезпечення доказової бази у справі, зокрема коли заінтересована особа, яка говорить про певний доказ або факт предмета доказування, не подає його, зокрема з метою затягування розгляду справи чи з метою іншого зловживання. Крім того, із системного тлумачення положень ч. 1 ст. 13 ЦПК України (розгляд судом справ виключно в межах позовної заяви) у взаємозв'язку із ч. 3 ст. 49 ЦПК України (право позивача на зміну, зокрема, підстав позову, що означає визначення підстав позову саме позивачем, а не судом) впливає неприпустимість ситуації, коли суд самостійно визначав би факти предмета доказування та докази на їх обґрунтування, підміняючи таким чином позивача. По-друге, виникає питання наслідків ненадання доказів заінтересованою особою попри те, що суд здійснив витребування доказів. Необхідність притягнення такої заінтересованої особи до юридичної відповідальності не викликає сумнівів. Але залишається невирішеним питання повноваження суду розглядати справу на підставі наявних у ній доказів. У зв'язку із цим необхідно згадати підхід законодавця до врегулювання подібної ситуації в адміністративному судочинстві. Так, відповідно до ч. 5 ст. 77 Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV [28], якщо учасник справи без поважних причин не надасть докази на пропозицію суду для підтвердження обставин, на які він посилається, суд вирішує справу на підставі наявних доказів. Вказаний підхід вбачається прийнятним і щодо цивільного судочинства.

Висновки. Отже, суд має розглядатись як невід'ємний учасник доказової діяльності.

Доказування може бути представлене як послідовне ухвалення суддею свідомовольових рішень відповідно до вимог процесуального законодавства. Доказова діяльність суду ґрунтується на його позитивній юридичній відповідальності, має цілеспрямований характер і зумовлює наявність у суду правової позиції щодо конкретного процесуального питання.

Доказова діяльність суду може бути умовно поділена на ту, яка має об'єктивний вимір, і ту, яка має суб'єктивний вимір. Перша охоплює зовнішнє вираження доказової процесуальної діяльності суду. Друга являє собою розумову діяльність судді. Зокрема, процесуальне рішення суду з питань, що виникають у процесі доказування, є суб'єктивним аспектом, а оформлення такого рішення (ухвала) – об'єктивним.

Необхідно зазначити збереження актуальності концепції В.Ю. Мамницького про виділення стосовно суду інструктивних, вказівних і забезпечувальних повноважень. Обговорювані зміни до ЦПК України зумовили розширення забезпечувальних повноважень, зокрема в частині наділення суду повноваженнями щодо збирання доказів із власної ініціативи у разі сумніву в добросовісності поведінки учасників справи щодо доказів (ч. 7 ст. 81 ЦПК України).

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 16. Ст. 1088.
2. Колісник О.В. Суд як суб'єкт цивільних процесуальних правовідноси : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2008. 20 с.

3. Мамницький В.Ю. Поняття та зміст принципу змагальності у цивільному судочинстві. *Форум права*. 2014. № 3. С. 201–206.
4. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути : монографія / за ред. В.В. Комарова. Харків : Право, 2016. 848 с.
5. Изварина А.Ф. Судебная система России: концептуальные основы организации, развития и совершенствования : монография. Ростов-на-Дону : Изд-во СКНЦ ВШ ЮФУ, 2012. 304 с.
6. Комаров В.В. Предмет цивільного процесуального права : текст лекцій. Харків : Укр. юрид. акад., 1992. С. 15–27.
7. Курс цивільного процесу : підручник / В.В. Комаров та ін. ; за ред. В.В. Комарова. Харків : Право, 2011. 1352 с.
8. Богданов Е.В. Правосудие как форма осуществления судебной власти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Минск, 2003. 22 с.
9. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол. : В.Я. Тацій (гол. редкол.) та ін. ; Нац. акад. прав, наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2011. 1128 с.
10. Васильев С.В. Цивільний процес : підручник. Київ : Алерта, 2019. 506 с.
11. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618–IV (ред. з 18 березня 2004 р. до 15 грудня 2017 р.). *Офіційний вісник України*. 2004. № 16. Ст. 1088.
12. Грабовська О.О. Теоретичні та практичні проблеми доказування у цивільному процесі України : монографія. Київ : Юрінком-Інтер, 2018. 472 с.
13. Комаров В.В. Гражданский процесс в глобальном контексте. *Юридическая наука и образование*. 2009. Вып. 2. С. 103–105.
14. Krcmář and Others v. The Czech Republic (Krcmář та інші проти Чеської республіки), № 35376/97, 3 березня 2000 р.
15. Immeubles Groupe Kossier v. France (Іммебль Груп Коссер проти Франції), № 38748/97, 21 березня 2002 р.
16. Практичний посібник зі статті 6 – цивільна частина. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_UKR.pdf (дата звернення: 14.03.2020).
17. Yvon v. France (Івон проти Франції), № 44962/98. ЄСПЛ 2003–V.
18. Рябченко Ю.Ю. Суб'єкти цивільного процесуального права : монографія. Суми : ВВП «Мрія», 2018. 372 с.
19. Ясинок М.М. Особливості окремого провадження у цивільному процесуальному праві України (теоретико-правовий аспект) : монографія. Київ : Алерта, 2014. 352 с.
20. Философский энциклопедический словарь. Москва : Инфра-М, 2003. 576 с.
21. Объективные и субъективные составляющие конфликтного взаимодействия.
22. Висновок Венеціанської комісії стосовно підстав відповідальності суддів. *Протокол* : юридичний інтернет-ресурс. URL: https://protocol.ua/ua/visnovok_venetsianskoi_komissii_stosovno_pidstav_vidpovidalnosti_suddiv/ (дата звернення: 14.03.2020).
23. Micallef v. Malta (Мікалеф проти Мальти) [ВП], № 17056/06. ЄСПЛ 2009.
24. Сахнова Т.В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты. Москва : Волтерс Клувер, 2008. 696 с.
25. Дрогозюк К.Б. Предмет та суб'єкти доказування у цивільному процесі України та Франції : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2018. 194 с.
26. Гражданский процесс : хрестоматия / В.В. Аргунов и др. ; под ред. М.К. Треушникова. Москва : Городец, 2005. 896 с.
27. Луспенник Д.Д. Роль суду у цивільному змагальному процесі. *Юридичний журнал*. 2004. № 5. С. 116–120.
28. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747–IV. *Офіційний вісник України*. 2005. № 32. Ст. 1918.

